

Analiza Matematyczna I

Wydział Nauk Ekonomicznych

wykład VII

Uniwersytet Warszawski
semestr zimowy

Szeregi

Zbieżność szeregu

Szeregi liczbowe

Definicja. Niech a_n dla $n \in \mathbb{N}$ będzie ciągiem liczb rzeczywistych. Ciąg

$$S_n = a_1 + \cdots + a_n$$

nazywamy *ciągami sum częściowych szeregu* $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$. Jeśli ciąg sum częściowych S_n jest zbieżny do granicy $S \in \mathbb{R}$, to granicę tę nazywamy *sumą szeregu* $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$, a szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ nazywamy *zbieżnym*. W przeciwnym razie szereg nazywamy *rozbieżnym*. Ciąg a_n nazywamy *ciągami wyrazów szeregu*.

Uwaga. Symbolem $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ oznacza się zarówno sam szereg, jak i jego sumę.

Uwaga. Szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ zapisujemy również jako $a_1 + a_2 + a_3 + \cdots$, co może być traktowane jako „nieskończone sumowanie”. Ta interpretacja musi jednak być stosowana ostrożnie, np. zbieżność i suma szeregu może zależeć od kolejności składników a_n czy wstawienia nawiasów.

Przykład (Ile jest równe $1 - 1 + 1 - 1 + \dots$?). W zależności od sposobu wstawienia nawiasów otrzymujemy:

$$\begin{aligned}(1 - 1) + (1 - 1) + (1 - 1) + \dots &= 0 + 0 + 0 + \dots = 0, \\ 1 + (-1 + 1) + (-1 + 1) + \dots &= 1 + 0 + 0 + 0 + \dots = 1.\end{aligned}$$

Związane jest to z tym, że dla szeregu $\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n+1}$ mamy $S_n = 0$ dla n parzystych i $S_n = 1$ dla n nieparzystych, więc szereg ten jest rozbieżny.

Uwaga. Zamiast sumować szereg od $n = 1$, możemy to robić od $n = 0$ lub innej liczby całkowitej.

Przykład (*Szereg geometryczny* o ilorazie q). Szereg

$$\sum_{n=0}^{\infty} aq^n$$

dla $a, q \in \mathbb{R}$, $|q| < 1$ jest zbieżny i jego suma wynosi $\frac{a}{1-q}$.

Dla $|q| \geq 1$ szereg jest rozbieżny.

Dowód. Wynika to z faktu, że dla tego szeregu $S_n = a_0 + \dots + a_n = a \frac{1 - q^{n+1}}{1 - q}$. □

Warunek konieczny zbieżności szeregu

Twierdzenie. *Jeśli szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny, to $\lim_{n \rightarrow \infty} a_n = 0$.*

Dowód. Niech S będzie sumą szeregu $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$. Wtedy

$$a_n = S_n - S_{n-1} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} S - S = 0.$$

□

Uwaga. Twierdzenie odwrotne nie jest prawdziwe, np. dla szeregu harmonicznego $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n}$ mamy $\frac{1}{n} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$, a szereg ten jest rozbieżny.

Dowód.

$$S_{2n} - S_n = \frac{1}{n+1} + \frac{1}{n+2} + \dots + \frac{1}{2n} > n \frac{1}{2n} = \frac{1}{2}.$$

Zatem, gdyby szereg był zbieżny i miał sumę S , to

$$\frac{1}{2} < S_{2n} - S_n \xrightarrow{n \rightarrow \infty} S - S = 0$$

co daje sprzeczność. □

Własności arytmetyczne sumy szeregu

Twierdzenie. *Jeśli szeregi $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ i $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ są zbieżne i ich sumy wynoszą odpowiednio A i B , to:*

- Szereg $\sum_{n=1}^{\infty} (a_n + b_n)$ jest zbieżny i jego suma wynosi $A + B$.
- Szereg $\sum_{n=1}^{\infty} (a_n - b_n)$ jest zbieżny i jego suma wynosi $A - B$.
- Dla każdego $c \in \mathbb{R}$ szereg $\sum_{n=1}^{\infty} ca_n$ jest zbieżny i jego suma wynosi cA .

Szeregi o wyrazach nieujemnych — kryteria zbieżności

Szeregi o wyrazach nieujemnych

Stwierdzenie. *Jeśli $a_n \geq 0$ dla dostatecznie dużych n , to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny wtedy i tylko wtedy, gdy ciąg sum częściowych S_n jest ograniczony z góry.*

Dowód. Ciąg S_n jest rosnący dla dostatecznie dużych n , ponieważ

$$S_{n+1} - S_n = a_{n+1} \geq 0.$$

Zatem ciąg ten jest zbieżny do granicy skończonej wtedy i tylko wtedy, gdy jest ograniczony (z góry). $\square$

Kryteria zbieżności szeregów

Uwaga. Dokładne wyliczenie sumy szeregu jest w wielu wypadkach trudne. Najczęściej możemy stwierdzić tylko, czy dany szereg jest zbieżny czy rozbieżny. Do tego służą tzw. kryteria zbieżności szeregów.

Twierdzenie (Kryterium porównawcze). *Jeśli dla dostatecznie dużych n mamy $0 \leq a_n \leq b_n$, to:*

- Jeśli szereg $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ jest zbieżny, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny.
- Jeśli szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest rozbieżny, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ jest rozbieżny.

Przykład zastosowania kryterium porównawczego

Pokażemy, że szereg $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2}$ jest zbieżny.

Niech

$$a_n = \frac{1}{n^2}, \quad b_1 = a_1 = 1, \quad b_n = \frac{1}{(n-1)n} \text{ dla } n \geq 2.$$

Mamy $0 < a_n \leq b_n$ dla wszystkich $n \in \mathbb{N}$.

Niech S_n będzie ciągiem sum częściowych szeregu $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$. Wtedy

$$\begin{aligned} S_n &= 1 + \frac{1}{1 \cdot 2} + \frac{1}{2 \cdot 3} + \cdots + \frac{1}{(n-1)n} \\ &= 1 + \frac{1}{1} - \frac{1}{2} + \frac{1}{2} - \frac{1}{3} + \cdots + \frac{1}{n-1} - \frac{1}{n} = 2 - \frac{1}{n} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 2. \end{aligned}$$

Zatem szereg $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ jest zbieżny. Z kryterium porównawczego, szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ również jest zbieżny.

Pokazaliśmy zatem, że szereg $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2}$ jest zbieżny.

Uwaga. Można pokazać, że suma szeregu $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2}$ jest równa $\frac{\pi^2}{6}$.

Szeregi o wyrazach nieujemnych — kryteria zbieżności

Kryterium ilorazowe (d'Alemberta)

Twierdzenie. Niech $a_n > 0$ dla dostatecznie dużych n oraz $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_{n+1}}{a_n} = q$. Wtedy:

- Jeśli $q < 1$, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny.
- Jeśli $q > 1$, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest rozbieżny.

Uwaga. Jeśli $q = 1$, to szereg może być zarówno zbieżny, jak rozbieżny.

Nie jest prawdą, że warunek $\frac{a_{n+1}}{a_n} < 1$ implikuje zbieżność szeregu (np. szereg $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n}$ jest rozbieżny, a $\frac{a_{n+1}}{a_n} = \frac{n}{n+1} < 1$).

Kryterium pierwiastkowe (Cauchy'ego)

Twierdzenie. Niech $a_n \geq 0$ dla dostatecznie dużych n oraz $\lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{a_n} = q$. Wtedy:

- Jeśli $q < 1$, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny.
- Jeśli $q > 1$, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest rozbieżny.

Uwaga. Jak poprzednio, przypadek $q = 1$ jest przypadkiem wątpliwym.

Przykład zastosowania kryterium d'Alemberta

Pokażemy, że szereg $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{2^n n!}{n^n}$ jest zbieżny.

Mamy $a_n > 0$ oraz

$$\frac{a_{n+1}}{a_n} = \frac{2^{n+1}(n+1)!n^n}{(n+1)^{n+1}2^n n!} = \frac{2n^n}{(n+1)^n} = \frac{2}{\left(1 + \frac{1}{n}\right)^n} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \frac{2}{e} < 1.$$

Zatem, z kryterium d'Alemberta, szereg ten jest zbieżny.

Kryterium o zagęszczaniu

Twierdzenie. Niech a_n będzie malejącym ciągiem liczb nieujemnych. Wtedy szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny wtedy i tylko wtedy, gdy szereg $\sum_{n=1}^{\infty} 2^n a_{2^n}$ jest zbieżny.

Przykład (Szereg harmoniczny o wykładniku $\alpha \in \mathbb{R}$).

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^\alpha} \text{ jest zbieżny } \iff \alpha > 1.$$

Dowód. Dla $\alpha < 0$ mamy $\frac{1}{n^\alpha} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} +\infty$, więc, z warunku koniecznego, szereg jest rozbieżny.

Dla $\alpha \geq 0$ ciąg $\frac{1}{n^\alpha}$ jest ciągiem malejącym liczb dodatnich, więc z kryterium o zagęszczaniu, szereg jest zbieżny wtedy i tylko wtedy, gdy zbieżny jest szereg

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{2^n}{(2^n)^\alpha} = \sum_{n=1}^{\infty} (2^{1-\alpha})^n.$$

Ten ostatni szereg jest szeregiem geometrycznym o ilorazie $2^{1-\alpha}$, który jest zbieżny wtedy i tylko wtedy, gdy $2^{1-\alpha} < 1$, co zachodzi dla $1 - \alpha < 0$, czyli dla $\alpha > 1$. $\square$

Kryterium o szeregach tego samego rzędu

Twierdzenie. Jeśli $a_n, b_n > 0$ dla dostatecznie dużych n oraz

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} = c \quad \text{dla } c \in \mathbb{R}, \text{ gdzie } c > 0,$$

to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny wtedy i tylko wtedy gdy szereg $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ jest zbieżny.

Uwaga. Takie szeregi nazywa się szeregami tego samego rzędu.

Przykład szeregów tego samego rzędu

Zbadamy zbieżność szeregu

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{3n^2 - 15n + 77}{2n^4 + 8n^3 + 91n + 6}.$$

Oznaczmy jego wyraz przez a_n i weźmy $b_n = \frac{1}{n^2}$.

Wtedy $a_n, b_n > 0$ dla dostatecznie dużych n oraz

$$\begin{aligned} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{a_n}{b_n} &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(3n^2 - 15n + 77)n^2}{2n^4 + 8n^3 + 91n + 6} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{3n^4 - 15n^3 + 77n^2}{2n^4 + 8n^3 + 91n + 6} \\ &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{3 - \frac{15}{n} + \frac{77}{n^2}}{2 + \frac{8}{n} + \frac{91}{n^3} + \frac{6}{n^4}} = \frac{3}{2} > 0. \end{aligned}$$

Poza tym, szereg $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ jest zbieżny jako szereg harmoniczny o wykładniku większym od 1, więc na mocy kryterium o szeregach tego samego rzędu, szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ też jest zbieżny.

Szeregi o wyrazach dowolnego znaku

Zbieżność bezwzględna i warunkowa

Definicja. Mówimy, że szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest *bezwzględnie zbieżny*, jeśli jest zbieżny szereg

$\sum_{n=1}^{\infty} |a_n|$. Jeśli szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest zbieżny, ale nie jest bezwzględnie zbieżny, to mówimy, że jest *warunkowo zbieżny*.

Twierdzenie. Jeśli szereg $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ jest bezwzględnie zbieżny, to jest zbieżny oraz

$$\left| \sum_{n=1}^{\infty} a_n \right| \leq \sum_{n=1}^{\infty} |a_n|.$$

Przestawianie wyrazów szeregu

Twierdzenie. *Jeśli szereg jest zbieżny bezwzględnie, to każdy szereg powstały z niego przez przestawienie (zmianę kolejności) wyrazów jest zbieżny i jego suma nie ulega zmianie.*

Twierdzenie Riemanna

Jeśli szereg jest zbieżny warunkowo, to przez przestawienie (zmianę kolejności) jego wyrazów możemy uzyskać szereg rozbieżny lub szereg zbieżny o sumie będącej dowolną zadaną liczbą rzeczywistą.

Szeregi naprzemienne

Definicja. Szeregiem naprzemiennym nazywamy szereg postaci $\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^n a_n$, gdzie $a_n \geq 0$.

Twierdzenie (Kryterium Leibniza). *Jeśli ciąg a_n jest monotoniczny (dla dostatecznie dużych n) i zbieżny do 0, to szereg $\sum_{n=1}^{\infty} (-1)^n a_n$ jest zbieżny.*

Przykłady zastosowania kryterium Leibniza

- Szereg anharmoniczny

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n+1}}{n} = 1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \dots$$

jest zbieżny. (Można pokazać, że jego suma jest równa $\ln 2$.)

- Szereg

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n+1}}{2n-1} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \dots$$

jest zbieżny. (Można pokazać, że jego suma jest równa $\frac{\pi}{4}$.)

Uwaga. Oba te szeregi są zbieżne warunkowo.

Mnożenie szeregów

Definicja. Iloczynem Cauchy'ego szeregów $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ i $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ nazywamy szereg

$$\sum_{n=1}^{\infty} (a_1 b_n + a_2 b_{n-1} + \dots + a_{n-1} b_2 + a_n b_1).$$

Twierdzenie Mertensa

Jeśli szeregi $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ i $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ są zbieżne i co najmniej jeden z nich jest zbieżny bezwzględnie, to iloczyn Cauchy'ego tych szeregów jest zbieżny i jego suma jest iloczynem sum tych szeregów.

Kwadrat Cauchy'ego szeregu geometrycznego

Niech $q \in \mathbb{R}$, $|q| < 1$. Wtedy szereg geometryczny $\sum_{n=1}^{\infty} q^n$ jest bezwzględnie zbieżny. Niech

$\sum_{n=1}^{\infty} c_n$ będzie iloczynem Cauchy'ego dwóch szeregów $\sum_{n=1}^{\infty} q^n$. Mamy $c_n = qq^n + q^2q^{n-1} + \dots + q^nq = nq^{n+1}$.

Zatem szereg $\sum_{n=1}^{\infty} nq^{n+1}$ jest zbieżny i jego suma wynosi

$$\left(\sum_{n=1}^{\infty} q^n\right)^2 = \left(\frac{1}{1-q} - 1\right)^2 = \left(\frac{q}{1-q}\right)^2.$$

Stąd wynika, że $\sum_{n=1}^{\infty} nq^n = \frac{q}{(1-q)^2}$.

Szeregi potęgowe

Szeregi potęgowe

Definicja. Szeregiem potęgowym nazywamy szereg postaci

$$\sum_{n=0}^{\infty} a_n(x-a)^n,$$

gdzie $a_n, a, x \in \mathbb{R}$. (Przyjmujemy tutaj konwencję $0^0 = 1$.)

Przykład. Szereg geometryczny $\sum_{n=0}^{\infty} x^n$ jest szeregiem potęgowym (dla $a_n = 1, a = 0$). Przypomnijmy, że jest on zbieżny dla $|x| < 1$.

Promień zbieżności szeregu potęgowego

Twierdzenie. Niech $\sum_{n=0}^{\infty} a_n(x-a)^n$ będzie szeregiem potęgowym. Wtedy istnieje $r \in [0, \infty) \cup \{\infty\}$, zwane promieniem zbieżności tego szeregu, takie że szereg jest zbieżny dla $|x-a| < r$ i rozbieżny dla $|x-a| > r$.

Przedział $(a-r, a+r)$ nazywa się przedziałem zbieżności tego szeregu (w przypadku $r = \infty$ przedział zbieżności jest równy $\mathbb{R}$).

Uwagi

- Dla $x = a$ szereg jest zawsze zbieżny.
- Dla $x = a \pm r$ szereg może być zbieżny lub rozbieżny.

Wzór na promień zbieżności szeregu potęgowego

Twierdzenie (Wzór Cauchy'ego-Hadamarda). *Jeśli istnieje $\lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{|a_n|}$ (skończona lub nieskończona), to promień zbieżności szeregu potęgowego $\sum_{n=0}^{\infty} a_n(x-a)^n$ jest równy*

$$r = \frac{1}{\lim_{n \rightarrow \infty} \sqrt[n]{|a_n|}},$$

przy czym przyjmujemy tutaj konwencję $\frac{1}{0} = \infty$, $\frac{1}{\infty} = 0$.

Twierdzenie. *Jeśli $a_n \neq 0$ i istnieje $\lim_{n \rightarrow \infty} \left| \frac{a_n}{a_{n+1}} \right|$ (skończona lub nieskończona), to promień zbieżności szeregu $\sum_{n=0}^{\infty} a_n(x-a)^n$ jest równy tej granicy.*

Przykłady

- Dla szeregu $\sum_{n=0}^{\infty} \frac{x^n}{n!}$ mamy $\left| \frac{a_n}{a_{n+1}} \right| = \frac{(n+1)!}{n!} = n+1 \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \infty$, więc promień zbieżności jest równy ∞ (szereg jest zbieżny dla każdego $x \in \mathbb{R}$).
Można pokazać, że suma tego szeregu jest równa e^x .
- Dla szeregu $\sum_{n=0}^{\infty} n^n x^n$ zachodzi $\sqrt[n]{|a_n|} = n \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \infty$, więc promień zbieżności jest równy 0. (Szereg jest zbieżny tylko dla $x = 0$.)
- Dla szeregu $\sum_{n=0}^{\infty} \frac{n!}{n^n} x^n$ mamy $\sqrt[n]{|a_n|} = \frac{\sqrt[n]{n!}}{n}$, a ten ciąg, jak poprzednio pokazaliśmy, zbiega do $\frac{1}{e}$. Zatem promień zbieżności wynosi e .